

Horyzonty Polityki
2021, Vol. 12, N° 38

PRZEMYSŁAW PAZIK

<http://orcid.org/0000-0002-9560-7547>
AFiB Vistula, Warszawa
pazik.przemyslaw@gmail.com

DOI: 10.35765/HP.1949

Od projektu ideowego do pragmatycznej polityki: Chrześcijańska demokracja we Włoszech w początkach zimnej wojny 1943-1948

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem tekstu jest porównanie konkurencyjnych propozycji rozwoju włoskiej partii chrześcijańsko-demokratycznej (*Democrazia Cristiana*, DC) w pierwszych latach po II wojnie światowej.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Włoska partia chrześcijańsko-demokratyczna powstała w 1942 r. jako połączenie różnych nurtów katolicyzmu politycznego we Włoszech. Wspólnym mianownikiem grup wywodzących się z: przedwojennej partii chadeckiej, środowisk studenckich oraz antyfaszystowskich grup intelektualistów była chęć przezwyciężenia dziedzictwa faszyzmu oraz budowa we Włoszech demokracji na chrześcijańskich fundamentach. Między 1943 a 1948 r. DC przeszła ewolucję od partii kadrowej o wyraźnym profilu ideologicznym do partii masowej o luźno zdefiniowanych zasadach ideowych. Zastosowanie rekonstrukcji historycznej kolejnych faz ścierania się konkurencyjnych wizji partii pozwala wskazać etapy i stanowiska w tym sporze.

PROCES WYWODU: Tekst otwiera przywołanie okoliczności rozwiązania partii chrześcijańsko demokratycznej we Włoszech w 1926 r. oraz rekonstrukcja procesu konsolidacji środowisk chadeckich w okresie II wojny światowej. Następnie w centrum zainteresowania stawia się dorobek programowy kół katolickich w okresie wojny. W czwartej części tekstu przedstawiono spory, które lider DC Alcide De Gasperi toczył z jednej strony z Giuseppe Dossettim, z drugiej strony z konserwatywną częścią hierarchii kościelnej. Stawką tych sporów był kierunek polityczny partii – De Gasperi optował za kierunkiem centrowym, Dossetti za sojuszem z „partiami ludowymi” – socjalistami oraz,

Sugerowane cytowanie: Pazik, P. (2021). Od projektu ideowego do pragmatycznej polityki: Chrześcijańska demokracja we Włoszech w początkach zimnej wojny 1943-1948. *Horyzonty Polityki*, 12(38), 27-47. DOI: 10.35765/HP.1949.

nie bezwarunkowo, komunistami; hierarchia kościelna dążyła do utworzenia bloku konserwatywno-katolickiego.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Prowadzona rekonstrukcja pozwoliła wskazać, że za sukces polityki De Gasperiego, który utrzymał jedność i niezależność partii od hierarchii kościelnej, trzeba było zapłacić rozluźnieniem spójności ideowej. W zimną wojnę DC wchodziła jako federacja różnych środowisk i grup interesów utrzymanych razem chęcią utrzymania władzy.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: We wnioskach wskazano na konieczność podjęcia kwestii przemian kultury politycznej katolików w początkach okresu zimnowojennego, tak by móc lepiej zrozumieć różnice między chadecją okresu międzywojennego, nadziejami chadeków z okresu wojny oraz powojennym okresem. Jest to szczególnie istotne dla zrozumienia procesu sekularyzacji chrześcijańskiej demokracji w okresie po 1945 r.

SŁOWA KLUCZOWE:

Chrześcijańska demokracja, ideologia polityczna, Giuseppe Dossetti, Alcide De Gasperi, Pius XII

Abstract

FROM AN IDEOLOGICAL PROJECT TO PRAGMATIC
POLITICS: CHRISTIAN DEMOCRACY IN ITALY
IN THE BEGINNINGS OF THE COLD WAR 1943-1948

RESEARCH OBJECTIVE: The paper attempts a comparative analysis of competitive concepts of development of the Italian Christian democratic party (*Democrazia Cristiana*, DC) in the immediate post-WWII period.

RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The Italian Christian democratic party was created in 1942 as a joint effort of various currents of political Catholicism in Italy. The common denominator of groups originating from pre-war Christian democratic circles, student organizations and catholic, antifascist intellectuals, was an urge to overcome the legacy of fascism and to create an Italian democracy founded on Christian principles. Between 1943 and 1948 DC underwent an evolution from a cadre party of a distinctive ideological profile to a mass party with loosely defined ideological principles. The application of a historical reconstruction of the subsequent phases of clashes between competitive conceptions of party allows to identify the timing and positions in this debate.

THE ARGUMENTATION PROCESS: The analysis opens by recalling the context of the dissolution of the Christian democratic party in Italy in 1926 which is followed by the reconstruction of the consolidation process that took

place during the WWII. Next, the focus is shifted towards the wartime ideology and programmatic achievements of catholic groups. The fourth part of the text focuses on the discussions between the leader of the DC, Alcide De Gasperi conducted with Giuseppe Dossetti – on one hand – and the conservative members of ecclesiastical hierarchy – on the other. The stake of this debates was the future of the party: while De Gasperi argued for remaining in the centre of the political scene, Dossetti wanted an alliance with the “popular parties” – socialists and, not unconditionally, communists, whereas the hierarchy pushed for the establishment of a catholic-conservative bloc.

RESEARCH RESULTS: The attempted re construction allowed to point out that De Gasperi’s success – which consisted in holding the party unity and autonomy from the Church, had its price, which was the loosening of the ideological cohesion of the party. DC entered the cold war as a federation of circles and interest groups held together by a will of prolonging their power.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS AND RECCOMENDATIONS: In the concluding part of the paper I stressed the need for an in-depth study of the catholic political culture of the post-WWII period in order to fully understand the differences between Christian democrats and Christian democratic ideas from the interwar period, the hopes and goals of the wartime programmatic work, and the Cold War period when often these ideas were confronted with the pragmatism of a day-to-day politics. This is particularly important given the secularisation of the Christian democratic party in the post-1945 period.

KEYWORDS:

Christian democracy, political ideology, Giuseppe Dossetti,
Alcide De Gasperi, Pius XII

WSTĘP

Między 1943 a 1948 rokiem katolicka refleksja o państwie i polityce w Europie Zachodniej została zdominowana przez nurt chrześcijańsko-demokratyczny do tego stopnia, że chrześcijańska demokracja stała się właściwie synonimem politycznego katolicyzmu epoki powojennej (Grew, 2003; Invernizzi Accetti, 2019, s. 1-5; Mueller, 2011, s. 132), mimo że przed II wojną światową chadecja była ważnym, ale nie jedynym kierunkiem myśli politycznej rozwijanym przez katolików. Moment chadecki w historii Zachodniej Europy był czasem wypracowania podstaw jedności politycznej w Europie (Kaiser, 2007) oraz budowy państwa dobrobytu (van Kersbergen, 1995), a także konstytucyjnego państwa prawa (Pombeni, 2008).

Paradoksalnie, w czasie swojego politycznego sukcesu, chadecja utraciła spójność i żywotność ideową. Celem poniższego artykułu jest prześledzenie momentu starcia konkurujących wizji partii chrześcijańsko-demokratycznej we Włoszech w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej, biorąc po uwagę bogaty i różnorodny dorobek ideowy włoskich środowisk katolickich z okresu wojny. Analiza sporów o kształt partii w czasie dochodzenia *Democrazia Cristiana* (DC) do władzy pozwala wskazać, że nurty wewnątrz chadecji, które dążyły do silniejszej ideologizacji partii, poniosły klęskę, a zwyciężyła linia wyciszania sporów ideowych na rzecz utrzymania spójności partii. Prowadzi to do wniosku, że wbrew konfrontacji ideowej dwóch bloków na poziomie globalnym, włoska chadecja za czasów rządów Alcide De Gasperiego przeszła ewolucję z partii zorganizowanej wokół zasad ideowych katolicyzmu społecznego w pragmatyczną partię władzy poszukującą poparcia u różnych grup społecznych, w której decyzje podejmowano na podstawie rachunku zysków i strat (Massala 2004, Warner 2012). Pragmatyzm De Gasperiego okazał się kluczowy dla utrzymania spójności partii i jej zdolności do sprawowania rządów (Capperucci 2010, s. 268).

Stosując historyczną metodę rekonstrukcji napięć, jakie towarzyszyły narodzinom i krystalizacji DC jako rządzącej siły we Włoszech, a także odwołując się do wcześniejszych doświadczeń włoskiej chadecji z okresu międzywojennego oraz wojennego, postaram się prześledzić kolejne etapy zarysowanego procesu, uwypuklając dwa aspekty problemu – stosunek danej postawy do programu i ideologii skryształizowanej w okresie wojennym oraz zaproponowaną metodę polityczną przez dane środowisko.

1. CHRZEŚCIJAŃSKA DEMOKRACJA WE WŁOSZACH W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Geneza włoskiego ruchu chrześcijańsko-demokratycznego sięga końca XIX wieku, kiedy to powstały pierwsze masowe ruchy polityczne i społeczne odwołujące się do katolickiej nauki społecznej (Candeloro, 1953). Po I wojnie światowej, w obliczu kryzysu liberalnego państwa, po raz pierwszy w historii nowożytnych Włoch pojawiła się szansa na powstanie masowej politycznej reprezentacji katolików. 18 stycznia

1919 roku Włoska Partia Ludowa (*Partito Popolare Italiano*, PPI) wydała odezwę do „wszystkich ludzi wolnych i silnych”. Jej przywódcą był ks. Luigi Sturzo – aktywny już od końca XIX wieku działacz związkowy i publicysta katolicki. Powstanie partii było przełomem w relacjach katolików z państwem włoskim. Jeszcze do 1913 roku papież zabraniał wiernym udziału w wyborach krajowych. Poprzez zgodę na powstanie partii Benedykt XV nie tylko zniósł ostatecznie istniejące od 1870 roku ograniczenie, ale i dał sygnał do włączenia się wiernych w reformę państwa, które w okresie 1918-1921 przeżywało głęboki kryzys (De Rosa, 1988; Formigoni, 2010).

PPI było partią eklektyczną – należeli do niej katolicycy działacze związkowi (np. Giovanni Gronchi), ale i elity mieszczańskie z północy (np. Filippo Meda). Sukces w wyborach 1919 roku, gdzie popularzy otrzymali 20,6% głosów i 100 miejsc w parlamencie, stając się drugą po socjalistach siłą polityczną Italii, postawił problem wyboru koalicjantów. Część chrześcijańskich demokratów poszukiwała zbliżenia z socjalistami, zwłaszcza po secesji komunistów z Włoskiej Partii Socjalistycznej w 1921 roku, część widziało PPI jako koalicjanta tradycyjnych partii liberalnych, część członków partii, szczególnie przedstawiciele finansowych i przemysłowych elit z Lombardii, spoglądała w stronę faszystów, przyciągana ich zdecydowanym antykomunizmem (Pollard, 2008, s. 77).

Przesilenie nastąpiło w związku z dojściem do władzy Benito Mussoliniego. Po przeprowadzonych w sposób łamiący zasady demokracji wyborach w 1924 roku doszło do okupacji parlamentu przez deputowanych socjalistycznych oraz części popolarów. Ruch ten przypieczętował los PPI, która od początku pontyfikatu Piusa XI znajdowała coraz mniej zrozumienia w kurii rzymskiej. W 1924 roku ks. Sturzo ustąpił ze stanowiska sekretarza generalnego partii i opuścił Włochy. W Paryżu, a potem w Londynie i Nowym Jorku był w centrum intelektualnego życia katolickiego, utrzymując ściśle kontakty z katolikami i publikując na łamach prasy francuskiej, angielskiej i amerykańskiej (Rosenboim, 2017; Latosińska, 2012). W 1926 roku PPI jako ostatnia opozycyjna partia została zdelegalizowana.

Po likwidacji partii część działaczy katolickich związała się z ruchem faszystowskim. Część wybrała wewnętrzną emigrację, chroniąc się w niektórych przypadkach (jak Guido Gonella i Alcide De Gasperi) w zaciszu Biblioteki Watykańskiej. De Gasperi został wcześniej

aresztowany i uwięziony na ponad rok. Uwolniono go w 1928 roku, kiedy finalizowano już negocjacje Paktów Laterańskich (Craveri, 2006, s. 101-104). Zawarte 11 lutego 1929 roku traktaty laterańskie wywarły duże wrażenia na katolikach we Włoszech i na pewien czas zmarginalizowały te nurty myśli katolickiej, które sprzeciwiały się ideologii faszystowskiej i polityce Mussoliniego (Formigoni 2010, s. 109-135; Chamedes 2019, s. 99-104). Katolickie życie intelektualne toczyło się natomiast na marginesie oficjalnego dyskursu, w ramach wyspecjalizowanych organizacji należących do Akcji Katolickiej – *Federazione Universitaria Cattolica Italiana* (FUCI) oraz ruchu absolwentów – *Movimento Laureati*. Te dwie organizacje, mimo ciągłych nacisków, zachowały pewną niezależność organizacyjną i stały się miejscem dyskusji na temat roli katolików w państwie włoskim. W ramach tych grup od lat trzydziestych XX wieku formowały się alternatywne wobec faszystowskich przyszłe elity chadeckie (Webster 1960; Moro, 1979; Dagnino, 2017).

2. KONSOLIDACJA KATOLICYZMU POLITYCZNEGO W OKRESIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

Przystąpienie Włoch do wojny w rok później rozpoczęło nową dynamikę polityczną, kluczową dla otwarcia się środowisk chadeckich na nowe grupy. Trzeba wprawdzie zauważyć, że katolicka opozycja wobec faszyzmu narastała jeszcze przed wojną. Po szczycie poparcia dla polityki Mussoliniego w czasie inwazji na Etiopię w 1936 roku, Kościół we Włoszech nie był zadowolony z rasistowskiego kierunku polityki *duce* (Chamedes, 2019, s. 205-207). Decydujące okazało się jednak przystąpienie Włoch do II wojny światowej w 1940 roku. To wtedy odżyły kontakty między dawnymi przywódcami PPI (Scelba, 1990, s. 29-32).

Jednym z ośrodków krystalizowania się katolickiej opozycji wobec faszyzmu był Mediolan. Tam pod kierownictwem Paolo Malvestitiego i Gioacchino Malvasiego od końca lat dwudziestych funkcjonowała grupa „neogwelfów”. Poddani represjom politycznym w latach trzydziestych neogwelfowie wznowili działalność po 1940 roku, czego wynikiem była redakcja *Programu z Mediolanu* w 1941 roku (Capozzi, 2012). Również w środowisku Katolickiego Uniwersytetu

św. Serca rodziły się postawy opozycyjne. Tam między 1941 a 1943 rokiem grupa pracowników uczelni, za wiedzą jej rektora o. Agostino Gemellego, rozpoczęła spotkania, w trakcie których dyskutowano o roli, jaką powinni odegrać katolicy w momencie załamania się reżimu faszystowskiego – o tym, że to nastąpi wkrótce, dyskutanci byli przekonani. Spotkania odbywały się w mieszkaniu Umberta Padovaniego, który sam nie odegrał roli w polityce powojennych Włoch, jednakże niektórzy z pozostałych uczestników tych debat: Giuseppe Dossetti, Giovanni Lazzati, Amintore Fanfani oraz dojeżdżający z Florencji Giorgio La Pira byli kluczowymi postaciami włoskiej polityki po 1945 roku (Parola, 2007; Pombeni, 1977).

Po 1941 roku w proces krystalizacji ideowej politycznego ruchu katolików włączyły się wspomniane wcześniej organizacje studentów i absolwentów. W ramach tygodni społecznych organizowanych w Camaldoli prowadzono prace programowe i zastanawiano się, jaką formułę powinno przyjąć zaangażowanie polityczne katolików w profaszystowskich Włoszech. Kluczowy okazał się tydzień społeczny zorganizowany między 18 a 24 lipca 1943 roku – w przededniu usunięcia Mussoliniego i przed początkiem niemieckiej okupacji Półwyspu Apenińskiego – kiedy sformułowano zasadniczy tekst wydany w 1945 roku *Kodeksu z Camaldoli* – kilkudziesięciostroniowego programu działania, aspirującego do bycia „summą społeczną” katolicyzmu na wzór *Kodeksu z Malines* z 1927 r. (Tramontin, 1987, s. 22-26; Giovagnoli, 2013).

Wysiłki młodych pokoleń działaczy katolickich były z uwagą śledzone przez byłych liderów PPI. W 1942 roku Alcide De Gasperi odbył szereg spotkań z przedstawicielami grupy neogwelfów w Mediolanie. Ich efektem było wypracowanie załączku programowego przyszłej formacji. Wtedy też zapadła decyzja, by reprezentacja polityczna katolików nie była kontynuacją PPI, ale nową formacją – stąd też decyzja o nowej nazwie: *Democrazia Cristiana* (Malgeri, 2005, s. 16).

Można więc powiedzieć o konsolidacji ruchów chrześcijańsko-demokratycznych w 1943 roku, co pozwoliło w momencie upadku dyktatury Mussoliniego – latem tego roku – na pojawienie się DC jako samodzielnego bytu na włoskiej scenie politycznej. Z chwilą rozpoczęcia okupacji północnej części Półwyspu Apenińskiego przez Niemców i powstaniu marionetkowej Włoskiej Republiki Społecznej ze stolicą w Salo, DC szybko zainicjowała działanie na dwóch politycznych

scenach Włoch. Z jednej strony przedstawiciele tej partii zasiadali w Komitetach Wyzwolenia Narodowego (*Comitati di Liberazione Nazionale*, CLN), z drugiej zaś byli aktywni na południu kraju i – podobnie jak przedstawiciele innych partii skupionych w CLN – weszli w skład drugiego rządu marszałka Badoglio. Od grudnia 1944 roku szef partii, Alcide De Gasperi, pełnił funkcję ministra spraw zagranicznych, a od 10 grudnia 1945 roku został szefem koalicyjnego rządu.

3. GŁÓWNE IDEE KATOLICYZMU POLITYCZNEGO W PRZEDEDNIU ZAKOŃCZENIA II WOJNY ŚWIATOWEJ

Po 1943 roku we Włoszech doszło do konsolidacji środowisk politycznych o inspiracji katolickiej oraz do wypracowania nowej syntezy programowej (Pazik, 2017). Na krystalizowanie się ideologii włoskich chrześcijańskich demokratów zasadniczy wpływ miało dowartościowanie demokracji przez Piusa XII, którego najpełniejszym wyrazem było wezwanie w wystąpieniu radiowym z wigilii Bożego Narodzenia 1944 roku:

Kierujemy nasze spojrzenie w stronę problemu demokracji, by zbadać jakimi regułami powinna ona się kierować, tak by była ona zdrową i prawdziwą demokracją, zdolną stawić czoła okolicznościom obecnych czasów (Pius XII, 1945, s. 12).

Szczególne znaczenie dla kierunku rozwoju myśli katolików włoskich miała lektura pism Jacques'a Maritaina. Znany we Włoszech z *Humanizmu integralnego* (Durand, 1997), w czasie II wojny światowej francuski filozof opublikował rozprawę *Chrześcijaństwo i demokracja*, która stała się źródłem inspiracji szczególnie dla młodszego pokolenia chrześcijańskich demokratów w Italii. W dziele tym Maritain tak określał stawkę toczącej się wojny:

wojna nie zostanie wygrana, jeżeli [...] rewolucja w myśleniu i moralności nie będzie na miarę cierpień, których [ludzie – P.P.] doświadczają i koniecznych przemian społecznych [...] jeżeli cywilizacja ma przetrwać (Maritain, 1986, s. 707-708).

Maritain wskazywał na możliwość zbudowania demokracji na bazie chrześcijańskiej, co wiązałoby się też z rewizją oświeceniowego modelu ustrojowego. Jak przekonywał filozof, demokracja nie mogłaby powstać, gdyby nie „ukryta praca inspiracji ewangelicznej” (Maritain 1986, s. 725). To pozwala mu twierdzić, że „źródła ideału demokratycznego powinny być szukane w wiekach bardziej odległych niż Kant czy Rousseau” (Maritain 1986, s. 735). Ustrój demokratyczny staje się tu zasadą nowego porządku, zastępującą „pogańskie imperium” nie tylko w wymiarze moralnym, ale i społecznym, gospodarczym oraz politycznym. Zniknąć mają stare klasy uprzywilejowane, a wolność, którą ma się cieszyć Europa, będzie również udziałem m.in. Chin czy Indii. Demokratyczny projekt cywilizacyjny ma być dziełem nowych elit, potrafiących realizować nie partykularny interes grupowy, ale interes ludzkości i narodów, które reprezentują. Nowe elity będą odpowiadać nowym społeczeństwom, już nie „masom”, ale wspólnotom wolnych i świadomych osób.

W ramy wytyczone przez Piusa XII i Maritaina wpisywała się koncepcja państwa zawarta w *Kodeksie z Camaldoli*¹. Za cel państwa wskazano tam dobro osoby i jej rozwój. W myśl zasady pomocniczości obowiązkiem państwa jest gwarantować pokój i bezpieczeństwo, tak by nie zakłócać rozwoju organizacji niższego rzędu. W dziedzinie życia gospodarczego zauważa się, że produkcja, inwestycja i konsumpcja mają nie tylko cel prywatny, ale i społeczny, winny więc też pracować dla dobra społeczeństwa. Autorzy *Kodeksu* doceniali rolę społeczności organicznych niższego niż państwo rzędu – szczególnie rodziny. Kolejne podobieństwo to docenienie i postawienie w centrum życia gospodarczego i społecznego pracy ludzkiej. Poruszając tę problematykę włoscy katoliccy intelektualiści zauważali twórczy aspekt pracy ludzkiej i jej funkcję ekspresji i stanowienia człowieka o sobie. W celu docenienia pracy proponowano podobne rozwiązania – sprawiedliwą pracę i ustawodawstwo gwarantujące pracownikowi prawo do czasu wolnego, odpoczynku i rozwoju (*Per la comunità cristiana*, 2013).

1 Korzystałem z wydania w czasopiśmie „Civitas” z 2013 r., które było przedrukiem wydania z 1984 r. Oryginalnie tekst został opublikowany w Rzymie w 1945 r. w formie broszury pt. *Per la comunità cristiana. Principi dell'ordinamento sociale*.

Analiza dokumentów programowych i odezw rodzącej się DC przekonuje o głębokiej transformacji politycznego katolicyzmu we Włoszech polegającej na odrzuceniu dziedzictwa okresu faszystowskiego i twórczej reinterpretacji tradycji włoskiego katolicyzmu liberalnego. Istotą tej zmiany było postawienie w centrum debaty kwestii wolności politycznych i problematyki ustrojowej. Z drugiej strony jednak odrzucano koncepcje ustrojowe korporacjonizmu, poszukując innych sposobów na zapewnienie sprawiedliwości społecznej (Cau, 2011).

Przekonuje o tym treść broszury autorstwa Alcide de Gasperiego *Idee ricostruttive della Democrazia Cristiana* z 1943 roku, który wskazuje warunki brzegowe uczestnictwa w życiu politycznym kraju. Jego publikacja miała przekonać partnerów DC z antyfaszystowskiej opozycji, że katolicy mogą być twórczą siłą przyszłej włoskiej demokracji. Jednocześnie ramy manifestu zakreślano bardzo szeroko, tak by pod wartościami tam zawartymi mogli podpisać się wszyscy katolicy. Jako najważniejszą stawiano kwestię wolności politycznej, którą miała gwarantować

demokracja przedstawicielska, oparta na powszechnym prawie wyborczym i na równości praw i obowiązków oraz animowana duchem braterstwa, który jest życiodajnym fermentem cywilizacji chrześcijańskiej (*Idee ricostruttive della democrazia cristiana*, 1968).

Wojenne poszukiwania tożsamości politycznej DC przyniósł program z przełomu 1943 i 1944 roku. Formację przedstawiono jako wspólnotę „starych i młodych”, „bojowników w szeregach *Partito popolare italiano* przeciwko dyktaturze faszystowskiej” oraz „tych, którzy jako młodzi przeszli przez dwudziestolecie faszystowskie nie skażeni, w sercach dystansując się od opresyjnego reżimu...” (*Il programma della Democrazia Cristiana*, 1968).

Także w tym dokumencie kluczową kwestią jest wolność polityczna, zabezpieczona przez państwo demokratyczne. Nowa gospodarka ma być wypadkową dwóch sił – wolnej konkurencji, gdzie znajdowała wyraz zasada wolności i kreatywności jednostki oraz sprawiedliwości społecznej, o realizację której zabiegać miał aparat państwa. Stąd konieczność interwencji dążącej do podniesienia stopy życiowej mas i upowszechnienia własności. Zapowiadano likwidację plutokracji oraz politykę gospodarczą inwestycji publicznych dających

bezpieczne zatrudnienie. Państwo gwarantować miało także prawo do pracy, w tym likwidację „proletariatu ziemi” poprzez reformę rolną (*Il programma della Democrazia Cristiana*, 1968).

4. MIĘDZY PAŃSTWEM KLERYKALNYM A CHRZEŚCIJAŃSKĄ REWOLUCJĄ – PRAGMATYZM DE GASPERIEGO

Między 1945 a 1948 rokiem Italia przeszła przez szereg prób wyborczych, zmieniła ustrój z monarchii na republikę, uchwaliła konstytucję i dwukrotnie przeprowadziła wybory powszechne (do konstytuanty oraz do I parlamentu republiki). W tym czasie DC zmieniła się z partii kadrowej o elicie wywodzącej się spośród weteranów z PPI oraz młodych przedstawicieli inteligencji z miast północy w partię masową o bazie wyborczej głównie z południa kraju. W wyborach administracyjnych – przeprowadzanych między grudniem 1945 a czerwcem 1946 roku – DC była jedną z trzech głównych sił obok komunistów i socjalistów; kontrolowała region Wenecji oraz centralne Włochy. Zdobyła też silną pozycję na południu, gdzie rywalizowała ze starymi partiami liberalnymi oraz grupując środowiska postfaszystowskie i monarchistyczne partią „zwykłego człowieka” (*Uomo qualunque*). Po 1948 roku *qualunquistów* zastąpili monarchiści oraz zdobywający stabilne poparcie na południu postfaszystowski Włoski Ruch Społeczny (*Movimento Sociale Italiano*, MSI).

Sukces partii chrześcijańsko-demokratycznej nie wynikał jedynie z atrakcyjności jej programu oraz siły organizacyjnej. Pomimo początkowego dystansu zachodnich aliantów do Włoch szybko okazało się, że w Rzymie potrzebny jest rząd niekomunistyczny, dystansujący się od polityki Moskwy (Formigoni 1996). Ciesząc się wsparciem aliantów, Kościoła i dużej części społeczeństwa, DC szybko stała się partią władzy. Do 1 czerwca 1947 roku kolejne gabinety De Gasperiego miały charakter „rządów jedności narodowej”, gromadząc przedstawicieli Włoskiej Partii Komunistycznej (*Partito comunista italiano*, PCI), socjalistów z Włoskiej Partii Socjalistycznej Jedności Robotniczej (*Partito socialista italiano di unità proletariat*, PSIUP). Jednakże już od maja 1947 roku DC rządziła prawie samodzielnie, tworząc

zmieniające się koalicje z mniejszymi partiami: liberałami, republikanami i socjaldemokratami.

Tożsamość ideowa powojennej DC wyłoniła się z kluczowych debat i wyborów, których dokonały elity partyjne wobec najważniejszych wydarzeń okresu powojennego. Pierwszym z nich była kwestia referendum instytucjonalnego, które miało miejsce 2 czerwca 1946 roku. Spór, czy DC powinna otwarcie opowiedzieć się za ustrojem monarchicznym, czy republikańskim, doprowadziła do pierwszego znaczącego kryzysu wewnątrz partii. W przeciwieństwie do pozostałych partii antyfaszystowskich (socjalistów, komunistów, akcjonistów i socjaldemokratów) baza wyborcza DC nie była w większości republikańska. Obawy co do wyboru formy republiki żywiła istotna część hierarchii i kleru, choć Watykan nie zgłaszał zastrzeżeń, aby określić ustrój w drodze referendum (Durand, 1991, s. 563-580). Ostatecznie lider DC, De Gasperi, wymusił (wbrew poglądom partii) stanowisko „agnostyczne” – niepopierające ani monarchii, ani republiki – mimo że za republiką opowiedziała się większość działaczy partyjnych (Baget-Bozzo, 1974, s. 116-117).

Polemika wokół kwestii instytucjonalnej pozwoliła ujawnić się sprzecznym poglądom na rolę partii i istotę jej działalności między De Gasperim i Dossettim. Ten drugi w sporze z De Gasperim bronił autonomii i podmiotowości partii. Uważał, że obowiązkiem lidera było wysłuchać opinii partii i przekonywać do pozycji „agnostycznej”, a nie wymusić jej przyjęcie swoim autorytetem (Dossetti, 1974). Polemista De Gasperiego obawiał się, że agnostycyzm DC spowoduje zwycięstwo monarchistów, co uniemożliwi zasadniczą przebudowę państwa włoskiego.

Kolejnym kluczowym momentem w krystalizacji nowej partii był udział jej deputowanych w pracach zgromadzenia konstytucyjnego. W czasie prac izby De Gasperi nie angażował się bezpośrednio w prace nad konstytucją – w negocjacjach tekstu konstytucji kluczową rolę odgrywał Dossetti wraz z przyjaciółmi politycznymi (Galavotti, 2013; Thomassen i Forlenza, 2016). Jak sugeruje Paolo Pombeni, oprócz pragmatycznych powodów takiej decyzji, u jej genezy leżały też różnice w formacji i wrażliwości między De Gasperim, wywodzącym się z tradycji katolicyzmu liberalnego, a reprezentującym młode pokolenie Dossettim. Premier Włoch za najważniejsze uznawał takie ułożenie porządku politycznego, żeby zagwarantował wolności

polityczne. Zakładał on, że państwo – nawet o wiele lepiej przystosowane do ingerencji w życie społeczne i gospodarcze – miało ograniczone możliwości radykalnej przebudowy struktur społecznych i ekonomicznych kraju (Pombeni, 2000; 2009). Dosetti był zaś przekonany, że konstytucja może być skutecznym narzędziem głębokiej zmiany społecznej. Stąd dążył do możliwie szczegółowego opisanego kierunków rozwoju przyszłego państwa, tak by zawarte w ustawie zasadniczej prawa obywateli stały się programem działania przyszłych rządów (Galavotti, 2013, s. 484).

Poglądy dossettystów – ukształtowane w czasie dyskusji w okresie wojny oraz przez doświadczenia zdobyte podczas prac nad konstytucją – znalazły swój wyraz w powołanej przez nich pod koniec 1946 roku organizacji *Civitas Humana*. Jej celem było zabieganie o „odnowienie kultury chrześcijańskiej”. Od początku 1947 roku zaczęto prace nad zorganizowaniem organu prasowego grupy. Ostatecznie, mimo że *Civitas Humana* nie powstała, narodził się natomiast „Cronache Sociali” – dwutygodnik, na łamach którego dossettyści w otwarty sposób konfrontowali się z kierownictwem DC (Pombeni, 1977).

Wracając do przełomu 1946 i 1947 roku i genezy dossettyzmu jako prądu opozycyjnego wobec koncepcji De Gasperiego, warto wskazać na zachowany zapis wystąpienia Dossettiego z pierwszego spotkania *Civitas Humana*. Tam lider chadeckiej opozycji przedstawił krytyczną analizę sytuacji, w jakiej znalazła się po wojnie Italia. Jego zdaniem po 1945 roku następowała wielka transformacja cywilizacji chrześcijańskiej. Struktury polityczne, społeczne i gospodarcze, ale też i Kościół były spóźnione, nie potrafiły uchwycić skali przemian, stąd konieczne było podjęcie prac nad tym, by Włochy, a wcześniej partię chrześcijańską do tych zmian przygotować. Egzystencjalnym przeciwnikiem, ale i partnerem w tym zadaniu, był komunizm, który słusznie odczytywał rewolucyjność zmian, ale chciał nadać im błędny kierunek (Dossetti, 1995).

Kolejnym punktem zwrotnym w historii partii były wybory 18 kwietnia 1948 roku. Sukces DC, która uzyskała w nich 48,5% głosów i 53% miejsc w parlamencie, był rezultatem niespotykanej mobilizacji sił katolickich. Wybory poprzedziła antykomunistyczna kampania. W przededniu wyborów, w przemówieniu skierowanym do mieszkańców Rzymu, Pius XII ostrzegł: „Nadeszła godzina dla sumień chrześcijan” a następnie upominał:

niech w waszych sumieniach [...] nie będzie miejsca na ślepa ufność tym, którzy z początku wydają się mieć wiele szacunku do religii, ale potem niestety negują to co w niej najświętsze (Pius XII, 1948).

Wcześniej jeszcze, w maju 1947 roku, De Gasperi odbył podróż do USA. Po jego powrocie doszło do rekonstrukcji rządu – DC rezygnowała z szerokiej formuły koalicji z komunistami i socjalistami. Zamiast tego nowa większość parlamentarna była wynikiem utworzenia gabinetu zdominowanego przez DC z poparciem mniejszych partii (socjaldemokratów i liberałów). Pod koniec 1947 roku nastroje antykomunistyczne rosły. Przekonywano, że zwycięstwo partii lewicowych tworzących Front Demokratyczny będzie początkiem marksistowskiej rewolucji nad Tybrem (Pollard, 2008, s. 115-117).

W tym okresie Dossetti podjął ostatnią próbę walki o nadanie DC kształtu zwartej ideologicznie partii realizującej ambitny program społeczny. Wraz z końcem koalicji trzech dużych partii (DC, socjalistów i komunistów) Dossetti zaczął wydawać dwutygodnik „Cronache Sociali”, w którym krytykował brak odważnych reform społecznych i zachęcał do odsunięcia ministrów technicznych (wywodzących się z przedwojennych elit liberalnych) odpowiedzialnych za politykę gospodarczą rządu (Dossetti, 1947, 15 czerwca; 1948, 15 maja; Galli, 1978, s. 119-142; Galavotti, 2015). Dążenie do reform społecznych, zwłaszcza do prowadzenia polityki pełnego zatrudnienia było głównym tematem apelu Giorgio La Piry *L'attesa della povera gente* (1950, 15 kwietnia), w którym przedstawiono argumenty ewangeliczne za prowadzeniem przez państwo polityki keyensistowskiej.

Projekt Dossettiego był najpoważniejszą próbą nadania DC zwartej ideologii politycznej – widział on w partii narzędzie zdolne do narzucenia koalicyjnemu rządowi programu i następnie do kontrolowania jego realizacji. Na kongresie w Wenecji w 1949 roku głośno wybrzmiał postulat ideologicznej jedności partii. Jednak rok później wszyscy przedstawiciele grupy dossettystów utracili stanowiska rządowe i miejsca w głównym ciele wykonawczym partii. Rozprawienie się z wewnętrzną opozycją przypieczętowało kierunek rozwoju partii jako federacji wewnętrznych grup (*correnti*), reprezentujących różne siły społeczne i polityczne (Capperucci, 2010). Wraz z odejściem Dossettiego z życia politycznego w 1951 roku DC stawała się przestrzenią

przede wszystkim pragmatycznej polityki personalnej, a nie formacją realizującą szeroko zakrojony program przemian społecznych.

Oprócz środowiska Dossettiego, które widziało chrześcijańską demokrację jako partię „ludową” realizującą szeroko zakrojone reformy społeczne i gospodarcze, na kierunek rozwoju partii chciała również wpływać kuria rzymska. Od samego początku poparcie Watykanu dla jednej partii nie było bezwarunkowe – jeszcze w 1945 roku liczone się z tym, że powstanie wiele formacji katolickich. Zachowanie jedności politycznej katolików było tyleż rezultatem słabości konkurentów DC, co efektem sprawnego lawirowania przez De Gasperiego w centrum sceny politycznej (Warner, 2012).

Jeżeli chodzi o alternatywę na lewicy katolickiej, to Kościół wsparł tutaj DC, potępiając program powstałej w 1945 roku Partii Lewicy Chrześcijańskiej (*Partito di Sinistra Cristiana*, PCS), którą założyła rzymska grupa Adriana Ossicinię, Gerarda Bruniego i Franco Rodano. PCS była wynikiem powojennego połączenia się dwóch organizacji – Ruchu Katolików Komunistów (*Movimento Cattolici Comunisti*) oraz Partii Lewicy Chrześcijańskiej (*Partito di Sinistra Cristiana*, PSC), które powstały na bazie zaangażowania części katolickich środowisk rzymskich w ruch oporu we współpracy z komunistami (Nowaczyk, 1990).

Inaczej było, jeżeli chodzi o stosunek niektórych hierarchów do partii bardziej konserwatywnych od DC. Z jednej strony popieranie DC dawało gwarancję, że siły katolickie będą miały wpływ na rząd, z drugiej żywiono przekonanie, że druga formacja katolików o profilu bardziej konserwatywnym dyscyplinowałaby De Gasperiego, zmuszając chrześcijańskich demokratów do większej uległości. Już w 1946 roku, w obliczu republikańskich nastrojów w DC i trwającej koalicji z socjalistami i komunistami w Watykanie, zaczęto poszukiwać narzędzi dyscyplinowania DC. Kluczową rolę w tej rozgrywce odgrywała redakcja czasopisma „Civiltà Cattolica” z jej szefem o. Giacomo Marteganim (wspierana m.in. przez kard. Tardiniego czy arcybiskupa Pompejów Roberto Ronkę – zresztą byłego naczelnego „Civiltà Cattolica”), która dążyła do zastąpienia De Gasperiego osobą skłoną do porzucenia centrowego kierunku DC na rzecz związania się z monarchistami i *qualunquistami* (Sani, 2004).

Na poziomie ideowym opór Stolicy Apostolskiej wobec projektu degasperiańskiego można wiązać z odmiennym poglądem papieża

i części hierarchów na to, jaki kształt ustrojowy powinny przyjąć powojenne Włochy. Dążono do tego, by życie polityczne, społeczne i gospodarcze było ściślej podporządkowane religii, co wiązało się z postulatem budowy „katolickiego państwa” i „katolickiego społeczeństwa” – z większą rolą hierarchii w podejmowaniu fundamentalnych decyzji politycznych (Di Martino, 2014, s. 83-91). Europa i jej narody – w myśli Piusa XII – zyskiwały swoją odrębność od liberalnej Ameryki i komunistycznego ZSRS, gdy wyraźnie opierały się na chrześcijańskich fundamentach i kształtowały swój ustrój i porządek zgodnie z nauczaniem Kościoła (Acerbi, 1991).

Nie dziwi więc szereg inicjatyw – inspirowanych przez część hierarchów – pojawiających się od 1946 roku, których celem było „dyscyplinowanie” DC. Pierwszą z nich był założony na przełomie 1946 i 1947 roku ruch o nazwie *Civiltà Italica*, którego celem była mobilizacja konserwatywnych katolików związanych zarówno z DC, jak i z monarchistami lub *qualunquistami*. Dążono w ten sposób do stworzenia, jeśli nie alternatywy dla DC, to przynajmniej ośrodka ją dyscyplinującego. Podobną rolę miały odegrać wspomniane komitety obywatelskie Luigiego Geddy, których nie rozwiązano po wyborach 1948 roku, ale pozwolono im działać, by wywierać wpływ na chrześcijańskich demokratów. Wreszcie próbą zorganizowania kontrpropozycji dla DC był plan wystawienia alternatywnej wobec DC listy w wyborach lokalnych w Rzymie (tzw. *partito Romano*), co miało skłonić chadeków do wejścia w porozumienie wyborcze z monarchistami i postfaszystami z *Movimento Sociale Italiano* (MSI). Jak zauważyła Carolyn Warner, istnienie alternatywnej organizacji, której można było przekazać poparcie, stanowiło istotny udział Kościoła w jego dialogu z partiami chrześcijańsko-demokratycznymi. Stąd poszukiwanie propozycji na prawo od DC było stałym elementem tarć między elitami partyjnymi i kościelnymi (Warner 2000, White 2003).

W obliczu nacisków ze strony dossettystów oraz konserwatywnej części hierarchów, De Gasperi wypracował pragmatyczny model sprawowania władzy i zarządzania partią. W literaturze przedmiotu często eksponuje się pragmatyzm De Gasperiego jako cechę pozwalającą mu przeprowadzić DC przez meandry okresu powojennego w sposób zapewniający partii kontrolę nad procesem politycznym oraz umożliwiającą włączenie Włoch – państwa pokonanego w II wojnie światowej – w ponadnarodowe struktury wolnego

świata – Europejską Wspólnotę Węgla i Stali oraz NATO (Cau, 2009; Craveri, 2002).

Istotą koncepcji De Gasperiego było utrzymywanie równowagi w systemie politycznym Włoch z centralną rolą DC w tym procesie oraz rozgrywanie środowisk wewnątrz partii, tak by zapewnić jej minimalną spójność. Kluczem do sukcesu było utrzymywanie jedności politycznej katolików, a ceną, którą przyszło za to zapłacić, było rozmycie ideowe partii. DC nie mogła – wedle koncepcji jej powojennego przywódcy – stać się ani siłą napędową głębokiej przemiany Włoch (jak chciał Dossetti), ani narzędziem budowy katolickiego państwa, co sugerował czasem Watykan. Zamiast tego partia coraz bardziej przypominała federację różnych środowisk. Kryzys relacji między partią a rządem nadszedł na przełomie 1949 i 1950 roku, kiedy ze stanowisk ministerialnych zrezygnowali przedstawiciele dossettystów – Amintore Fanfani i Giorgio La Pira. Oznaczało to otwarty konflikt między degasperiańską większością i dossettiańską mniejszością (Craveri, 2006). Podobnie w momencie największego nasilenia działań mających na celu powołanie formacji na prawo od DC – w czasie tak zwanej „operacji Sturzo” w 1952 roku (chodziło o sformowanie prawicowego bloku w wyborach lokalnych w Rzymie) – podziału w partii udało się uniknąć dzięki temu, że De Gasperi położył swój autorytet na szali, by do tego nie doszło (Capperucci, 2010, s. 655n).

KONKLUZJE

W powyższym tekście zarysowano ewolucję ruchu chrześcijańsko-demokratycznego we Włoszech w okresie bezpośrednio po II wojnie światowej. W porównaniu do przedwojennych doświadczeń chadeczkich związanych z działalnością PPI, utworzona na przełomie 1942 i 1943 roku, *Democrazia Cristiana* była szerszą i bardziej eklektyczną formułą jednoczącą dwa pokolenia działaczy katolickich. Z poszerzoną formułą organizacyjną wiązało się wypracowanie nowej syntezy programowej, opartej na filozofii personalizmu maritainowskiego oraz odpowiadającej na wezwanie Piusa XII do poszukiwania chrześcijańskiej interpretacji ustroju demokratycznego.

Doświadczenie sprawowania rządów oraz sprzeczne oczekiwania elit partyjnych oraz hierarchii kościelnej sprawiły, że wewnątrz partii

pojawiły się spory co do istoty partii i natury jej zadań. W myśl grupy dossettystów partia miała być motorem głębokiej zmiany społecznej i cywilizacyjnej, dokonywanej we współpracy, ale nie pod kierunkiem „partii ludowych” – komunistów i socjalistów. Według niektórych przedstawicieli kół watykańskich DC miała być narzędziem w ręku Kościoła w budowie chrześcijańskiego państwa, alternatywy zarówno dla amerykańskiego liberalizmu, jak i sowieckiego komunizmu. Wreszcie De Gasperi postrzegał partię jak platformę spotkania różnych nurtów, sam usiłował osiągnąć minimum instytucjonalne – utrwalić we Włoszech trójpodział władzy i wolności polityczne oraz doprowadzić do uznania Włoch za równoważnego członka wspólnoty Zachodu. Ostatecznie zwyciężył degasperiański pragmatyzm, choć ceną za to była utrata przez DC ideowego dynamizmu, jaki nieśli ze sobą dossettyści oraz zgoda na postępującą sekularyzację życia politycznego katolików, czemu zapobiec chciał Pius XII.

Można powiedzieć, że wraz z krystalizacją systemu partyjnego we Włoszech i ustaleniem pozycji DC w jego centrum, zmiana – w stosunku do okresu wojny – uległa kultura polityczna katolików. Idealizm *Kodeksu z Camaldoli*, którego wyrazicielem byli dossettyści, ustąpił pragmatyzmowi i realizmowi. Problem przedstawienia tej zmiany jest o tyle istotny, że ważne próby opisanie ideologii politycznej DC odwołują się przede wszystkim do stanu świadomości chadeków z połowy lat czterdziestych XX w. (Invernizzi Accetti, 2019; Lamberts 2003; Mueller 2013). Warto więc na koniec postawić postulat pogłębienia badań nad kulturą i ideologią polityczną kierunku chrześcijańsko-demokratycznego w okresie późniejszym (a szczególnie jego kwestii sekularyzacji – zob. Invernizzi Accetti, 2015; Matlak, 2017), tak by móc lepiej zrozumieć, w jakiej kondycji został on skonfrontowany z kryzysem 1968 roku.

BIBLIOGRAFIA

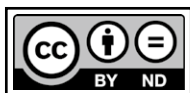
- Baget-Bozzo, G. (1974). *Il partito cristiano al potere. La DC di De Gasperi e di Dossetti 1945-1954*. Firenze: Valecchi.
- Brezzi, C. (1984). Movimento Guelfo. W: F. Malgeri (red.), *Dizionario storico del movimento cattolico in Italia. I (2)* (333-335). Genova: Marietti.
- Candeloro, G. (1953). *Storia del movimento cattolico in Italia*. Roma: Editori Riuniti.

- Capozzi, E. (2012). Parte guelfa in Italia. Pietro Malvestiti dall'antifascismo alla democrazia repubblicana. *Quaderni Degasperiani*, V, 55-110.
- Capperucci, V. (2010). *Il partito dei cattolici. Dall'Italia degasperiana alle correnti democristiane*. Roma: Rubbettino.
- Cau, M. (2009). Alcide De Gasperi: a political thinker or a thinking politician? *Modern Italy*, XIV(4), 431-444.
- Cau, M. (2011). L'evoluzione dei modelli culturali degasperiani tra primo Novecento e secondo dopoguerra. W: M. Cau (red.), *L'Europa di De Gasperi e Adenauer: la sfida della ricostruzione (1945-1951)* (273-290). Bologna: il Mulino.
- Chamedes, G. (2019). *A Twentieth-Century Crusade: The Vatican's Battle to Remake Christian Europe*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Craveri, P. (2006). *De Gasperi*. Bologna: il Mulino.
- Dagnino, J. (2017). *Faith and Fascism. Catholic Intellectuals in Italy 1925-1943*. London: Palgrave.
- De Rosa, G. (1988). *Il partito popolare italiano*. Roma: La terza.
- Dossetti, G. (1947, 15 czerwca). Fine del tripartito? *Cronache Sociali*.
- Dossetti, G. (1948, 15 maja). Il 18 aprile e l'11 maggio. *Cronache Sociali*.
- Dossetti, G. (1974). List z 28 lutego 1946. W: M.R. Catti-De Gasperi (red.), *De Gasperi scrive. Corrispondenza con capi di stato, cardinali, uomini politici, giornalisti, diplomatici, I*, 287-291). Brescia: Morcielliana.
- Dossetti, G. (1995). Relazione al convegno di Civitas Humana. W G. Trotta (red.), *Scritti Politici* (311-324). Genova: Marietti.
- Durand, J.D. (1991). *L'Église catholique dans la crise de l'Italie (1943-1948)*. Rome: École Française de Rome.
- Durand, J.-D. (1997). Jacques Maritain et l'Italie. W B. Hubert (red.), *Jacques Maritain en Europe* (13-86). Paris: Beauchesne.
- Galavotti, E. (2013). *Il professorino. Giuseppe Dossetti tra cirsi del fascismo e costruzione della democrazia 1940-1948*. Bologna: il Mulino.
- Galavotti, E. (2015). Una riserva della repubblica: la Democrazia Cristiana e la leadership di Giuseppe Dossetti. *Storia e Politica*, VII(2), 348-385.
- Galli, G. (1978). *Storia della Democrazia Cristiana*. Roma: La Terza.
- Giovagnoli, A. (2013). *Editoriale. Civitas* (1-2). Pobrano z http://old.sturzo.it/civitas/index.php?option=com_content&view=category&id=90&Itemid=119 [dostęp 26.07.2020]
- Grew, R. (2004). Suspended bridges to democracy: the uncertain origins of Christian democracy in France and Italy. W T. Kselman, J. Buttigieg (eds), *European Christian Democracy. Historical Legacies and Comparative Perspectives* (14-41). Notre Dame IN: University of Notre Dame Press.
- Il programma della Democrazia Cristiana (1968). W: Damilano, A. *Atti e documenti della Democrazia Cristiana, I*, 21-29. Roma: Cinque Lune.

- Invernizzi Accetti, C. (2015). Vers un modèle de démocratie chrétienne. Politique et religion dans le traité de Lisbonne. *Revue française de science politique*, 65 (4), 563-582.
- Invernizzi Accetti, C. (2019). *What is Christian Democracy? Politics, Religion and Ideology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaiser, W. (2007). *Christian Democracy and the Origins of the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- La Pira, G. (1950. 15 kwietnia), L'attesa della povera gente. *Cronache Sociali*.
- Lamberts, E. (2003). Christian Democracy and the Constitutional State in Western Europe 1945-1995. W T. Kselman, J. Buttigieg (eds), *European Christian Democracy. Historical Legacies and Comparative Perspectives* (121-137). Notre Dame IN: University of Notre Dame Press.
- Latosińska, A. (2012). Luigi Sturzo: antyfaszystowska działalność na emigracji (1933-1945). *Zeszyty Naukowe UEK* (887), 21-35.
- Le idee ricostruttive della democrazia cristiana, (1968). W A. Damilano (red.), *Atti e documenti della Democrazia Cristiana, I*, 1-11. Roma: Cinque Lune.
- Malgeri, F. (2005). *L'Italia democristiana. Uomini e idee del cattolicesimo democratico nell'Italia repubblicana*. Roma: Gangemi Editore.
- Maritain, J. (1986). Christianisme et Democratie. W J. Maritain, *Oeuvres completes* (701-762). Fribourg: Cercle des Etudes Jacques Maritain.
- Matlak, M. (2017). The Variety of Secularisms in the European Political Thought. *Prace kulturoznawcze*, 21 (1), 43-63.
- Moro, R. (1979). *La formazione della classe dirigente cattolica*. Bologna: il Mulino.
- Mueller, J.-W. (2011). *Contesting Democracy. Political Ideas in Twentieth-Century Europe*. New Heaven: Yale University Press.
- Nowaczyk, M. (1990). *Włoska lewica chrześcijańska*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum.
- Parola, A. (2007). Pensare la ricostruzione: gli incontri di casa Padovani. W A. Melloni (red.), *Giuseppe Dossetti: la fede e la storia* (s. 261-280). Bologna: Il Mulino.
- Pazik, P. (2017). Chrzęścijaństwo i demokracja: idee odbudowy Włoch po 1945 r. *Prace historyczne*, 144(1), 199-214.
- Per la comunità cristiana. (2013). *Civitas*, (1-2), 53-145.
- Pius XII. (1945). Ai popoli del mondo intero. *Acta Apostolicae Sedis*, XXXVII, 12-23.
- Pius XII. (1948). *Discorso di Sua Santità Pio XII al popolo romano*. Pobra-
ne z: https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1948/documents/hf_p-xii_spe_19480328_popolo-romano.html [dostęp 31.07.2020]

- Pollard, J. (2008). *Catholicism in Modern Italy. Religion, Society and Politics since 1861*. London: Routledge.
- Pombeni, P. (1977). *Il gruppo dossettiano e la fondazione della democrazia italiana (1938-1948)*. Bologna: il Mulino.
- Pombeni, P. (2000). The ideology of Christian Democracy. *Journal of Political Ideologies*, 5(3), 289-300.
- Pombeni, P. (2008). Antiliberalism and the Liberal Legacy in Post War European Constitutionalism. *European Journal of Political Theory*, 7(1), 31-44.
- Pombeni, P. (2009). De Gasperi costituente. *Quaderni Degasperiani*, 1, 55-124.
- Rosenboim, O. (2017). *The Emergence of Globalism. Visions of World Order in Britain and the United States 1939-1950*. Princeton: Princeton University Press.
- Sani, R. (2004). *La Civiltà Cattolica e la politica italiana nel secondo dopoguerra (1945-1954)*. Milano: Vita e Pensiero.
- Scelba, M. (1990). *Per l'Italia e per l'Europa*. Roma: Cinque Lune.
- Thomassen, B., & Forlenza, R. (2016). Catholic Modernity and the Italian Constitution. *History Workshop Journal* (81), 231-251.
- Tramontin, S. (1987). La Democrazia Cristiana dalla resistenza alla repubblica 1943-1948. W F. Malgeri (red.), *Storia della Democrazia Cristiana*, 1, 13-178.
- van Kersbergen, K. (1995). *Social Capitalism. A study of Christian Democracy and the Welfare State*. London: Routledge.
- Warner, C. (2000). *Confessions of an Interest Group. The Catholic Church and political parties in Europe*, Cambridge MA: Harvard University Press.
- Warner, C. (2012). Christian Democracy in Italy: An alternative path to religious party moderation. *Party Politics*, 19 (2), 256-275.
- Webster, R. (1960). *The Cross and the Fasces. Christian Democracy and Fascism in Italy*. Stanford CA: Stanford University Press.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>